

PRIKAZI IN OCENE

STUDIJE O TEORIJ I IDEOLOGIJE

John B. Thompson

STUDIES IN THE THEORY OF IDEOLOGY

Polity Press, Cambridge 1984, 347 str.

V zadnjih letih je predvsem na angleškem in francoskem jezikovnem področju močno razvito raziskovanje ideologije. Pri tem gre za dve obliki raziskovanj: za teoretsko, tj. predvsem filozofsko ter za empirično, ki navadno izvira iz teoretskega, včasih pa si tudi samo ustvarja provizorična teoretska izhodišča. Preučevanje ideologije se tako giblje na področju med filozofijo, sociologijo, lingvistiko in psihoanalizo ter obravnava ideologije ali na detajlni empirični ravni ali na globalni družbeni. Predvsem pri mnogih marksističnih raziskovalcih (npr. pri J. Larrainu) je pogostna abstraktna historična obravnava, ki sicer razlaga koncepte ter njihova preoblikovanja, vendar pa s tem še ne odgovarja na vprašanja o vzrokih zanje. Na drugi strani je močno razvito raziskovanje, katerega začetke so postavili npr. R. Barthes, A. J. Greimas, kasneje pa številni Althusserjevi učenci ter Garfinklovi v Veliki Britaniji: raziskovanje mehanizmov ideološkega učinkovanja in delovanja.

Knjigo Johna B. Thompsona najlaže razumemo v kontekstu njegovih predhodnih del: knjige *Critical Hermeneutics: A Study in the Thought of Paul Ricoeur* and *Jürgen Habermas* (1981), v pripravi pa je njegova knjiga *The interpretation of Ideology*. Kot pravi sam avtor, se »ta prikaz opira na ideje, ki so bile najpoprej skicirane v moji *Kritični hermenevtiki* in določa pristop, ki bo razvit v moji prihodnji knjigi, *Interpretacija ideologije*« (str. vii).

Thompsonova knjiga vsebuje predvsem članke, ki so nastajali med letom 1982 in 1984 in ki, če jih razumemo prav in upoštevaje gornjo izjavo, predstavljajo osnovno, preliminarne študije za napovedano delo. V njem bodo predstavljena »njegova« stališča in njegova razlaga ideologije. Ta razlaga ali obravnava bo najbrž, tako kot tematika knjige, ki jo obravnavamo, zajemala raziskovanje »odnosa med teorijo ideologije in analizo jezika« (str. 2). Eseji, ki so pred nami, pa so »uvod v razvijanje ogrodja za interpretacijo in kritiko ideologije, ogrodja, ki ga bom razvil v prihodnjem zvezku« (str. 3).

Kako torej lahko razumemo to knjigo in predvsem, zakaj in s čim nam lahko služi za predmet zanimanja? Gre namreč za to, da navkljub avtorjevimi izjavam o tem, da so tudi v tej knjigi razvite osnove za drugačno analizo ideologije, teh osnov v glavnem ne spoznamo, če pa že, pa ne zaslužijo večje pozornosti. Avtor razloži svoje izhodišče s katerega naj bi tudi obravnaval stališča drugih, kot preučevanje ideologije, kar pomeni »preučevanje načinov na katerega pomen (ali smisel, 'signification') služi ohranjanju odnosov dominacije« (str. 4). Po avtorjevem mnenju je tak pristop potreben, možen pa je le v kontekstu splošnejše družbene teorije. Pri tem postavi avtor tezo, da naše družbe svoje stabilnosti ne dobivajo od neke ideologije, ki bi kot »družbeni cement« vezala njene heterogene člene: »Stabilnost naših družb morada ni odvisno toliko od soglasja glede do-

ločenih vrednot ali norm, kot od pomanjkanja soglasja na ravno tisti točki, kjer bi nasprotujoči si odnosi lahko bili prevedeni v politično akcijo.» (Str. 15.) Izhajajoč iz tega stališča, meni avtor, je potrebno preučevanje ideologije preusmeriti stran od iskanja skupnih vrednot k preučevanju načinov, na katere je pomen aktiviran, da bi ohranjal odnose dominacije.

Zdi se, da je Thompsonovo osnovno izhodišče po eni strani Ricoeurjeva hermenevtika ter Habermasova teorija komunikativne akcije, po drugi pa analiza diskurza kot jo po eni strani najdemo pri J.-P. Fayu ali M. Pêcheuxu in po drugi pri C. Lefortu, P. Bourdieuju in C. Castoriadisu ter po tretji pri angleški analizi diskurza (J. Sinclair, H. Sacks, R. Fowler itd.). Tu bi na četrtem mestu lahko navedli še M. Seligerja, A. Gouldnerja ter P. Hirsta, ki pa so sicer s strani Thompsona s svojimi »splošnimi« teorijami o ideologiji deležni prej kritike kot pohvale.

Ker je Thompsonova metoda takšna, da v posameznih poglavjih najprej prikaže teorije posameznih avtorjev, nato pa doda svoj komentar in svojo kritiko, najbrž nima pravega smisla omejevati se le na njegova lastna stališča, ki so, kot že rečeno, v tej knjigi razvita le rudimentarno, poleg tega pa po našem mnenju tudi ne zaslužijo večje pozornosti. Obravnavali jih bomo tako enakovredno drugim teorijam, njegovo knjigo bomo tako torej brali predvsem kot »dvojno« knjigo: kot prikaz nekaterih manj znanih avtorjev oz. teorij o ideologiji ter kot Thompsonovo lastno teorijo ali nastavke za takšno teorijo ideologije.

Nedvomno je za Thompsona bistvenega pomena ravno njegova izkušnja s Habermasom, ki mu posveti zaključni dve poglavji; razlaga ga predvsem kot podaljšek nadaljevanja Webra ter Austina, Searla in Strawsona. Ker gre za znane avtorje, ne čutimo posebne potrebe po podrobnejši obravnavi in prikazu teh poglavij, med drugim tudi zato ne, ker sta zastavljena fragmentarno ter na področju, ki le posredno sega na področje ideologije. Thompson tudi ne potegne jasnejših zvez med Habermasovim programom komunikativne pragmatike ter lastno razlago

ideologije in teorije o njej, čeprav to sicer počne — tudi s pomočjo Habermasa — druge v knjigi.

V prvem poglavju, katerega predmet obravnave sta Cornelius Castoriadis ter Claude Lefort, je za obravnavo ideologije važnejši Lefort; Castoriadis je lahko predmet zanimanja predvsem kot kritik Marxa ter zaradi svoje razlage družbeno imaginarnega. Po Lefortu ideologija ni vezana na določen razred, marveč na temeljno potezo »družbenega ločevanja, to je, ločevanja na dominantnega in dominiranega, pa naj ta delitev privzame obliko sorodstvenih odnosov, razrednih odnosov ali odnosa med državo in občansko družbo.« (Str. 25.) Po Lefortu se ideologija pojavi kot posebna oblika diskurza, ki je podrejen specifičnemu redu imaginarnega: »Ideologija je vrsta diskurza, ki nič več ne ohranja legitimnosti s sklicevanjem na transcendentno področje, na območje bogov, duhov ali mitičnih figur. Ideološki diskurz je vpisan v samo družbeno; družbeno razdeljenost in časnost skuša zakriti brez sklicevanja na 'drugi svet'. Med ideologijo in 'zgodovinsko družbo' je tako poseben odnos: 'Ideologija je povezava predstav, katerih vloga je v ponovni vzpostavitvi razsežnosti družbe', 'brez zgodovine' v samem srcu zgodovinske družbe.« (Lefort, *Les formes de l'histoire*, Gallimard 1978, str. 296; Thompson, str. 26.)

Tu seveda ne moremo nadalje prikazovati Lefortove razlage ideologije; njegova glavna predmeta sta buržoazna ideologija ter totalitarna ideologija (ki vključuje fašistično in »komunistično«). »Medtem ko je buržoazna ideologija ohranila prepad med diskurzom in močjo (power) ter si je zato lahko nasprotovala ne da bi se uničila, se mora totalitarni diskurz identificirati z močjo in s tistimi, ki jo držijo. Od tod izhaja vzrok zakaj v njem nasprotovanja ne morejo biti tolerirana: povsem jih je treba zavreči, če pa ne, pa se mora ta diskurz umakniti terorju.«

»Birokratsko organizacijo vodi načelo nestabilnosti, ki nenehno grozi, da bo razgalilo to protislovje in s tem mehanizem dominacije. Dogajajo se vsakovrstni dogodki, ki uidejo predvidevanju vodij in ki lahko omogočijo razkritje organizacijske napake. Eden od načinov

kako odstraniti razstrelivo s teh potencialno razdiralnih dogodkov je, da jih *izključimo*, da jih obravnavamo kot predstavnike 'zunanjega' (dehors) družbe, za katero trdimo, da je homogena. Vendar pa ta izključitev ne more biti uspešna; dogodek ali nosilec dogajanja se vrne ter preganja birokratski svet z negotovostjo ter grozi da bo izdal totalitarni diskurz kot golo masko zatiranja.« (Str. 29–30.)

Lefort predlaga, da razumimo ideologijo kot gubo ali zagib družbenega diskurza nad samim seboj, kot svojevrsten »drugi« diskurz, ki sledi črtam in linijam vzpostavljujočega diskurza ter stremi za tem, da bi prikril delitve, ki so v tem prvem vzpostavljene. »Ideologija si prisvoji znake novega in znake konflikta ter jih izoblikuje v diskurz razpršitve. Nenehno se mora diverzificirati ter premeščati svoje reference — na preteklost in prihodnost, na znanost in na etiko — da bi ohranjala svoj poskus zalepiti vsako razpoko in s tem opravičiti obstoječi red. Vendar pa ta poskus ne more uspeti; proces razpršitve je obsojen na propad, kajti ideologija ne more izpolniti svoje naloge ne da bi se razkrila kot diskurz in ne da bi s tem razkrila vrzel, ki jo ločuje od tega o čemer govori.« (Str. 26–27.)

Thompsonov osnovni očitke Lefortu, ki ga avtor utemeljuje z ugotovitvami A. Giddensa, je, da »stabilnost (kapitalističnih družb) ne temelji toliko na pod njimi ležečim soglasjem glede vrednot ter na očitnem pomanjkanju družbenih preprek« — kot trdi v nadaljevanju Lefort — »marveč prej na pomanjkanju *odsotnosti* konsistentne zavezanosti na propagiranje družbenih delitev. Nista toliko poenotenje in homogenizacija tista, marveč prej fragmentacija in diferenciacija, ki sta verjetno odgovorni za družbeno kohezivnost, ki obstaja v zahodnih liberalnih demokracijah.«

»Celotni učinek ... fragmentacije je kanalizacija razrednega konflikta v lokalizirane spopade za redistribucijo redkih gospodarskih povračil; širši problemi, ki se nanašajo na nadzor podjetja in družbe kot celote ne pridejo pred oči, ker jih zakriva ravno številčnost navidezno razhajajočih se interesov in skupin.« (Str. 33–34.) To, kar v nadaljevanju moti

Thompsona in v čemer se ne strinja z Lefortom (in Castoriadisom) je, da obravnavata ideologijo kot specifično zvrst diskurza, ki se pojavi na določeni točki v zgodovini. Po Thompsonu, ki se v tem neposredno opira na Giddensa, pomeni »preučevati ideologijo primarno preučevati ne posamezne vrste diskurza vezane na posebno vrsto družbe, ampak prej načine, na katere pomen (smisel) služi ohranjanju odnosov dominacije.« (Str. 35.) In nadalje: »Ideologije ne bomo le ali predvsem našli v diskurzih ideologov; njen poglavitni *locus* je jezik vsakdanjega življenja, komunikacija, v kateri in skozi katero živimo svoja vsakodnevna življenja.« (Str. 36.) Pri tem referenca na onostranstvo — bogov ali idealov — ni izključena, vendar pa ni primarni predmet zanimanja. Thompsonova kritika Castoriadisa in Leforta se lovi okrog terminoloških oziroma konceptualnih nejasnosti, ki po naši oceni niso bistvene; vendar pa je ta Thompsonov pristop »irrelevantnosti« razumljiv, če upoštevamo njegovo utemeljitev preučevanja ideologije, ki naj bi, kot lahko sklepamo, izhajalo iz empiričnih, čeprav ahistoričnih analiz vsakdanjosti. Tako lahko tudi najbrž razumemo njegovo delo: vzeti iz obravnavanih teorij tisto, kar je v njih »najboljšega«, kar zasluži razvijanje in seveda, kar se lahko vključi v obravnavanje ideologije kot preučevanja odnosa in ohranjanja dominacije kot se ta izraža skozi jezik.

Naslednji avtor, ki je predmet obravnav, je Pierre Bourdieu, kateremu Thompson uvodoma očita, da se preveč ukvarja z načinom, kako je kaj izrečeno, s stilom, zaradi česar naj bi zanemarjal vsebino izrečenega, s čemer pa naj bi tudi pripisal premajhen pomen vprašanju pomena. Vendar pa je Bourdieu še kako relevanten za odnose, kakršni zanimajo Thompsona: »Promocija uradnega jezika (v Franciji za časa francoske buržoazne revolucije) v status nacionalnega jezika je (buržoaziji) dejansko dalo monopol nad političnim aparatom in privilegiran dostop do stikov z osrednjo oblastjo.« (Str. 45.) »Jezik ni le orodje komunikacije ali celo znanja, marveč je tudi orodje moči. Nihče ne stremi le za tem, da bi bil razumljen, marveč tudi da bi mu

verjeli, da bi ga ubogali, spoštovali, cenili. Od tod izvira popolna definicija kompetence kot *pravice govoriti*, to je, pravice do legitimnega jezika, avtoriziranega jezika avtoritete. Kompetenca vključuje oblast vsiliti dojemanje.« (Bourdieu, *Ce que parler veut dire*, Fayard 1981, str. 20; Thompson, str. 47.) Po obravnavi Bourdieuevskih »jezikovnih trgov« in »simbolnega nasilja« preide Thompson na obravnavo njegovega soglasja, fragmentacije in družbene reprodukcije, kjer se ponovno srečamo s tezo, da »temelji reprodukcija družbenega reda manj na soglasju glede vladajočih vrednot ali norm kot na *pomanjkanju soglasja* na ravno tisti točki, kjer bi bile opoziciionalne drže lahko prevedene v politično akcijo.« (Str. 63.)

Osrednji del knjige je posvečen angleškemu avtorjem in v okviru tega prikaza razvije Thompson v tej knjigi najboljše in najslabše prikaz lastnih stališč. Vendar pa pustimo ta poglavja za konec, ko bomo skušali prikazati Thompsonove lastne poglede. V nadaljevanju so predmet njegove obravnave še Ricoeur, J.-P. Faye, M. Pécheux ter Habermas. Kot že rečeno je očitno, da predstavlja Ricoeur in Habermas teoretsko ozadje Thompsonove lastne teorije. Kar pri Ricoeurju Thompsona najbolj zanima, je Ricoeurjevo osredotočenje na stavek kot temeljno enoto diskurza ter na poudarjanje notranje polisemije besed, zaradi česar imajo stavki, ki jih te besede sestavljajo, presežek smisla, ki ga je zato treba določiti skozi interpretativni postopek. Thompsonu je glede na njegova stališča še posebej blizu Ricoeurjeva razlaga interpretacije kot »procesa s katerim skozi medsebojno igro vprašanja in odgovora udeleženci v pogovoru skupno določajo kontekstualne vrednote, ki strukturirajo njihov pogovor.« (Ricoeur, nav. po Thompsonu, str. 177.) Tej tezi nasprotuje druga, ki jo Thompson tudi kritizira: da je namreč treba zbir znakov s stališča jezikoslovne znanosti obravnavati kot zaprt in avtonomen sistem notranjih odvisnosti (str. 175), ravno to stališče pa po Thompsonu (str. 198) onemogoča analizo ideologije kot se realizira skozi jezik, saj ne upošteva družbenozgodovinskega konteksta. Sicer pa je Ricoeur deležen pohvale.

Thompson sicer upravičeno zavrže Ricoeurjevo razširitev hermenevtike prek meja teksta na »akcijo s pomenom«, vendar pa privzame njegovo teorijo distanciranja (»distanciation«), ki se prične z (1) spisom diskurza, s fiksacijo na papirju, se nadaljuje (2) prek odnosa med avtorjevim namenom in pomenom teksta, med (3) tekstom in njegovimi družbenimi pogoji (iz česar izhaja neomejena možnost različnih branj) ter se nadaljuje z (4) distanciranjem, ki ga predstavlja emancipacija teksta od »razkazujoče reference«, ki je značilna za govoreči diskurz in je vezana na skupni kontekst govorečih. Iz te teorije privzame oziroma izpelje Thompson zamisel o pogoju razumevanja ideologij: ideologija, ki jo živimo, ideologija kot predstava oziroma kot predstava o samem sebi je medij družbene ingracije. Ta neposredni, doživljeni odnos je prekinjen oziroma distanca do njega je možna ravno zaradi vzpostavitve distance do ideologije in predvsem zgodovine. »Če kritiko ideologije omogoča objektivitacija, ki jo dosežemo skozi distanciranje, jo omejuje odnos pripadanja, ki je nasprotje distanciranja. Kritika ideologije je nujno delna, fragmentarna, nepopolna. Nikoli je ne moremo izvajati s položaja izven zgodovine in družbe katerima pripadamo. Kritika ideologije je le moment — čeprav pomemben moment — v neskončni hermenevtični nalogi obnavljanja in vrednotenja naše družbenozgodovinske dediščine.« (Str. 188.)

Thompsonove interpretacije in recepcije Fayeve analize totalitarističnega diskurza ne bi obnavljali. Kar Thompsona pri Fayu najbolj zanima, je Fayeve analiza »vprašanja kako sta jezik in dejavnost Hitlerja in nacistične stranke postala sprejemljiva za nemško ljudstvo« (str. 227). Fayeve kritika pripovednega uma/ekonomije (str. 230) si prisluži pri Thompsonu predvsem pohvalo, kar je tudi razumljivo, saj precej dobro — ne glede na svojo siceršnjo vrednost — potrjuje njegovo lastno izhodišče in stališča o povezanosti konteksta in pomena diskurza.

Thompson se pri obravnavi Michela Pécheuxa opira predvsem na njegova dela, ki jih je ta opravil skupaj s Paulom Henrijem in Françoise Gadet. Kot vemo,

je Pêcheuxovo izhodišče raziskovanje povezovanja analize jezika in predpostavk historičnega materializma. Pêcheux izhaja iz jezika kot relativno avtonomnega sistema. Thompson uporabi predvsem Pêcheuxov koncept pozabe 1. in pozabe 2. (Oubli 1 in Oubli 2), ki nas vračata k omenjeni Ricoeurjevi določitvi distanciranja: »Dejstvo, da se vsaka diskurzivna formacija nahaja v strukturirani celoti diskurzivnih formacij (interdiskurz) in ta v kompleksu ideoloških formacij, ostaja izvzeto iz pogleda subjekta, ki se vedno ,znajde' v določeni diskurzivni formaciji.« (Str. 235.) *Oubli 1* predstavlja pri tem diskurzivno področje, ki ni dosegljivo subjektu, medtem ko je *Oubli 2* dosegljiv. *Oubli 1* je mesto, ki povzroča, da nastaja videz avtonomnosti subjekta ter mnenja, da ta predhodi diskurzu; analogno in v skladu z Althusserjem interpelacija »ustvari« subjekt. Thompsonova kritika Pêcheuxa se v glavnem omeji na mnenje, da ni nobene gotovosti, da ravno stališče historičnega materializma nudi stališče s katerega lahko dejansko spoznamo resnično naravo teh formacij. Podobno kritika velja tudi za analizo diskurza Pêcheuxa in Fuchsove ali za kasnejšo analizo »Mansholtovega poročila«, ki bi jo na kratko povzeli kot analizo pomenov, ki jih generira določen tekst — v tem primeru Mansholtovo ekonomsko poročilo — in ki se, glede na kontekst, spreminjajo in so lahko celo protislovni ali nasprotni. Pomeni za katere gre, so v primeru analize Pêcheuxa in sodelavcev interpretirani kot »levičarski« ali »desničarski«, pri čemer Thompson spodbija ravno jasnost, s katero Pêcheux in sodelavci postavljajo te opredelitve, ter trdi (str. 250), da njihove izhodiščne hipoteze močno določajo končne rezultate in njihovo interpretacijo. Thompson se ukvarja tudi s Pêcheuxovo razlago znanosti, ki pa je tu ne bi ponavljali. Zanimiva pa je izjava, ki jo Thompson pripisuje Pêcheuxu (str. 253; »Idéologie et discursivité«, Pêcheuxovo neobjavljeno predavanje v Londonu 29. maja 1981) ter jo povzema oz. navaja takole: »Sklicevanje na ,diskurz znanosti' je bilo v političnem kontekstu srede sedemdesetih let način kako osvoboditi delavsko gibanje izpod vpliva buržoazne ideologije; bilo je ,fran-

coski način sanjarjenja o nemogočem izhodu iz ideologije«.

Ko Thompson podrobneje razvija svojo teorijo ideologije, uvodoma navede tri opredelitve ideologije: (1) opredelitev Martina Seligerja (v kontekstu debat o koncu ideologije), (2) opredelitev Alvina Gouldnerja (ki jo je ta razvil pod Habermasovim vplivom), (3) Althusserjevo (ki jo v Angliji razvija dalje npr. Paul Hirst).

Martin Seliger omejuje pojem ideologije na določene politične sisteme verovanja. Seligerjeva osnovna ugotovitev (ki jo moramo razumeti tudi v kontekstu razprav o koncu ideologij) je: »Potrebno je priznati, da buržoazna ideologija ni brez dejanskega vpogleda ali celo povsem v zmoti glede vzročnih odnosov in predikativnih ovrednotenj. Priznava se tudi, da je proletarski sistem prepričanja obarvan z napačno zavestjo. Posledica tega je, da razprava doseže točko na kateri razpadejo originalne sopostavitve objektivne ali totalne percepcije realnosti in ideologije ter objektivne in subjektivne razredne zavesti.« (Po Thompsonu, str. 77.) Po Seligerju so ideologije v dejanja usmerjene skupine (action-oriented sets) prepričanj (beliefs), ki so organizirane v koherentne sisteme. Za ideologije je vedno značilno, da se konstituira v nasprotovanju do drugih, da nikoli niso ločene od politike, kar ima za posledico, da se ideologija razcepi: v temeljna načela, ki določajo končne smote in ki so nadrejena drugi razsežnosti, namreč razsežnosti načel, ki dejansko utemeljujejo dejansko politično akcijo. Seliger imenuje to drugo razsežnost »operativno ideologijo«, da bi jo ločil od »temeljne razsežnosti« prve. Razcepitev ideologije povzroča stalno notranje spreminjanje. »Napetost in konflikt se porodita med načeli operativne ideologije in načeli temeljne ideologije kot tudi med načeli iste razsežnosti. Zato morajo ideologije, da bi ohranile vsaj minimum koherentnosti, stalno prilagajati svoje sestavne dele in razsežnosti ene drugim in to ali s ponovnim spajanjem operativnih načel prvotnim določbam temeljne ideologije ali s spreminjanjem teh določb glede na to, kar je dejansko izvajano ali kar je dejansko možno.« (Thompson, 79–80.) Kot

vidimo, se Seligerjeva teorija omejuje v glavnem na analizo delovanja politične ideologije in njegovega učinkovanja v političnih aparatih.

Po Alvinu Gouldnerju je rojstvo ideologije — Habermasova teza — razsvetljenstvo. Ideologija se ohranja v tistem delu zavesti, ki jo lahko izrečemo, pri čemer je osnovni nosilec ideologije pisana beseda. »Ideologija je jezikovna zakonodaja, ki določa kaj je razpoložljivo za javno razpravo in kaj ni« (str. 85). Po Gouldnerju, ki gleda na ideologijo kot na izrazito zgodovinsko entiteto, je prevlada vizuelnih medijev nad časniki in pisano besedo sploh, povzročila razcep med kulturnim aparatom, ki ga predstavlja univerza ter industrijo zavesti, ki vedno bolj oblikuje javno zavest, zaradi česar je vedno večji del prebivalstva izven dosega ideološkega diskurza.

V nadaljevanju se ukvarja Thompson z metodami diskurzivne analize, ki so bile razvite v Veliki Britaniji v zadnjih nekaj letih in ki se vse ukvarjajo z odnosom med jezikovno in nejezikovno dejavnostjo, ki presegajo okvire golega stavka. Predvsem gre za delo (1) Johna Sinclaira, Malcolma Coultharda, (2) Harveya Sacksa, Gail Jefferson itd. in (3) Rogerja Fowlerja, Roberta Hodgea in drugih. Zadnja skupina je skušala razviti »kritično lingvistiko«, ki bi upoštevala načine, kako jezikovne oblike odražajo in reproducirajo družbeno organizacijo oblasti. Po Thompsonovem mnenju tudi te smeri, oziroma ta diskurzivna analiza ni uspela vključiti oziroma zadovoljivo razložiti nejezikovne sfere, čeprav se zdi, da je na svoj način še najbližja Thompsonovim lastnim pogledom, oziroma zadovoljivo obravnava en del problematike ideologije kot jo zastavlja Thompson, namreč raven neposrednega, vsakdanjega diskurza. Na tem mestu ne bi obnavljali teorije zamenjevalne strukture (exchange structure) — J. Sinclaira, analize konverzacijske strukture H. Sacksa ter analize gramatične strukture R. Fowlerja, R. Hodgea in drugih. Gotovo pa služijo Thompsonu te analize, pri katerih že imena kažejo za kakšne analize gre, za osnovo njegovih lastnih nastavkov za preučevanje ideologije, ki naj bi preseglo ome-

njene analize, ki naj bi spregledovale povezave med ideologijo in dominacijo.

Čeprav težko orišemo Thompsonovo lastno stališče, saj naj bi ga spoznali v njegovi naslednji knjigi, se zdi, da gre predvsem za tri osnovne teme ali korake: (1) za konceptualizacijo ideologije (ki naj bi bila konceptualizirana v okviru splošne družbene teorije), (2) za metodološko tematiko (sistematične interpretativne teorije, ki vključuje družbeno in diskurzivno analizo) in za epistemologijo [vprašanja kritike in opravičbe (justification)]. (Gl. str. 127.)

Thompsonov projekt je v osnovi hermenevtičen, pri čemer pa zajema obkrožujoči kontekst: Proučevanje ideologije je neločljivo od družbenozgodovinske analize oblik dominacije, ki jih pomen pomaga ohranjati. Pri tem je osrednjega pomena proučevanje situacije v kateri se neko dejanje odvija.* Nadalje so pomembne institucije, ki ne determinirajo akcije, ampak jo *generirajo* na ta način, da narahlo in neodločno vzpostavljajo parametre dovoljenega vedenja. Institucije so *loci* oblasti in kristalizacija odnosov dominacije. To bi lahko dopolnili z Bourdieujem: »Poskušati lingvistično razumeti oblast lingvističnih manifestacij pomeni znotraj jezika iskati načelo logike in učinkovitosti *jezika kot institucije*, pomeni pozabiti, da prihaja avtoriteta jeziku od zunaj.« (Po Thompsonu, str. 69.)

Na tretji ravni družbene analize naj bi proučevali strukturne elemente, ki pogujejo ali strukturirajo institucije. Prve tri ravni tvorijo prvo fazo globinsko-interpretativnega postopka; drugo tvori diskurzivna analiza, ki jo ponovno sestavlja več ravni: raven diskurzov kot naracije, raven argumentativne strukture diskurza in raven sintaktičnih struktur. Tretjo fazo predstavlja sama interpretacija, katere naloga naj bi bila preučevanje dejanskih odnosov dominacije. Te tri stopnje globinske interpretacije ideološkega diskurza naj bi tako po Thompsonu predstavljalo povezavo družbene analize ter diskurzivne analize, kar naj bi omogočilo interpretacijo ideološkega diskurza.

* Od tod tudi Thompsonovo pritrjevanje Bourdieujevi kritiki Austina; str. 48.

Thompson teh idej ne razvija dlje; kot je razvidno, gre za močno opiranje na Habermasa in delno na Bourdieuja.*

Najbrž ne bi mogli reči, da je Thompsonov koncept preučevanja ideologije kot načina dominacije skozi vsakdanji diskurz kakšna posebna novost, predvsem pa ni to na teoretski ravni; vendar pa nudi njegovo delo koristen pregled nekaterih teorij ideologije predvsem v Veliki Britaniji. Te analize diskurza, ki jih najlaže označimo za sociologvistične, ima-

jo seveda to skupno slabost — vključno s Thompsonovo teorijo — da eklektično povezujejo najrazličnejše koncepte in nenehno prehajajo z abstraktnoteoretske ravni na raven empiričnih raziskav, in tako velja zanje ravno to, kar očita Thompson Pêcheuxu: da hipoteze vse preveč določajo rezultate. Vendar pa obstaja tu ena bistvena razlika: Thompsonovo teoretsko izhodišče je nereflektirano v kolikor gre za prepričanje, da lahko z aplikacijo Habermasa izpelje hermenevtiko ideološkega diskurza na ravni vsakdanje govornice in pri tem ugotavlja odnose dominacije: kako namreč lahko to počnemo, če ne preidemo na raven diskurzivnih formacij ali če se zavestno ne omejimo — kar navsezadnje dela tudi angleška diskurzivna analiza — na področje kratkih diskurzivnih sekvenc?

Aleš Erjavec

* »Pomen ni stabilna ali nespremenljiva lastnost jezikovnega produkta, ampak prej večplasten in fluktuirajoč pojav, ki ga tvorijo tako pogoji produkcije kot pogoji recepcije. Zaradi tega ne moremo razumeti pomena izjave ne da bi raziskali družbenozgodovinske pogoje, v katerih je proizveden, kot tudi pogoje — zgodovinsko specifične in družbeno zdiferencirane glede na skupino, razred, spol, regijo itd. — v katerem je sprejet.« (Po Thompsonu, str. 65—66.)